

wijziging in de vormen van politieke actie.

Wat de politieke partijen betreft: voordat de televisie haar intocht deed, spraken hun leidende figuren eigenlijk uitsluitend tot de eigen volgelingen. Dat deden zij op partijvergaderingen, in de partijpers en, voorzover zij tot dat medium toegang hadden, in de uitzendingen van de eigen omroep. De televisie bood hun voor het eerst de gelegenheid in alle huiskamers zichtbaar aanwezig te zijn – de vraag of zij op het scherm goed voor de dag kwamen en de nodige slagvaardigheid toonden, kreeg veel betekenis, zulks vooral voor het stemgedrag van aarzelende kiezers. De factor van het persoonlijke charisma had in het politieke leven nimmer ontbroken maar hij werd door de televisie versterkt.

Een invloed in diezelfde richting ging uit van het feit dat de politieke tegenstellingen tussen de grootste partijen veel van hun scherpte hadden verloren. Werkelijk scherpe tegenstellingen hadden zij slechts gekend in de eerste naoorlogse jaren, toen het conflict met de Republiek Indonesië een diepe verdeeldheid had gewekt. Nadien was op hoofdpunten eensgezindheid gegroeid: elk aanvaardde op het gebied van de buitenlandse politiek het samengaan in Atlantisch en Europees verband en op het gebied van de binnenlandse de handhaving van de sociale welvaartsstaat, zij het dat daarbij andere accenten werden geplaatst en andere prioriteiten verdedigd. In ruime mate kon men spreken van een nationale consensus. Die hing op zijn beurt samen met het verdwijnen van de grootse concepties: de brede massa werd niet langer aangetrokken door een politieke heilsleer, als hoedanig vooral het socialisme zich in de eerste decennia van de twintigste eeuw had gemanifesteerd; zij ging meer en meer beseffen dat binnen het Nederlandse politieke bestel slechts geleidelijke, betrekkelijk kleine, marginale wijzigingen uitvoerbaar waren.¹

Wat de politieke partijen tegen die achtergrond aan dadendrang toelieten, was voor velen niet aantrekkelijk – die dadendrang leidde van de tweede helft van de jaren '60 af tot het ontstaan van talloze actiegroepen, niet gericht op het veroveren van de macht maar op de beïnvloeding van het beleid der machthebbers, eventueel op het ongedaan maken van hun besluiten, nationaal, regionaal of plaatselijk. Het was de televisie die

¹ Eenzelfde proces speelde zich op kerkelijk gebied af. 'De universiteit en exclusiviteit claimende kerken van weleer... zijn', aldus in '86 de Nijmeegse sociologen A. Felling, J. Peters en O. Schreuder in hun *Geloven en leven, een nationaal onderzoek naar de invloed van religieuze overtuigingen*, 'veranderd in relatief bescheiden en tolerante vrijwilligheidsorganisaties die zich als instrumenten van geloofsverkondiging gedragen en de autonomie van de verschillende sectoren van het maatschappelijk leven in hoge mate eerbiedigen.' (p. 8)